

**1878 Berlin Antlaşması Sonrası Bulgaristan ve Şarki Rumeli’de
Osmanlı Devleti’nin Türk Dili Politikası Üzerine Bazı Tespitler**
*Some Observations on the Turkish Language Policy of the Ottoman Empire
in Bulgaria and Eastern Rumelia after the Berlin Treaty of 1878*

Umut SOYSAL*

Öz

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’nin batı sınırları başta olmak üzere Doğu Avrupa’da ve Rumeli coğrafyasında çok büyük siyasal ve sosyal kırılmalara sebep olmuş, Osmanlı Devleti, bu savaş sonunda imzaladığı Yeşilköy (3 Mart 1878) ve daha sonra bu antlaşmanın tadil edilmiş hâli olan Berlin Antlaşması ile (13 Temmuz 1878) Bulgaristan topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Berlin Antlaşması’nın hükümleri gereği Bulgaristan sınırları içerisinde Osmanlı Devleti’ne bağlı özerk bir Bulgar Emareti kurulmuş, yeni teşkil edilen Şarki Rumeli Vilayeti ve yönetimi yine Osmanlı Devleti’ne ait Makedonya bölgesi ile birlikte bölgede üç parçalı siyasi bir yapı ortaya çıkmıştır. Ancak bölge coğrafyasının sorunları bu antlaşma ile çözülmemiş, aksine Bulgaristan coğrafyasında Osmanlı yönetimi altında yüzyıllardır bir arada yaşayan farklı dinî ve etnik gruplar arasında artan milliyetçilik fikrinin de etkisiyle uzun süre devam edecek büyük toplumsal olayların fitili ateşlenmiştir. Zira yeni oluşan siyasal sınırlar ve mevcut sosyokültürel sınırlar arasında tam bir örtüşme oluşmamış, Bulgaristan coğrafyasında yoğun bir şekilde yaşayan Müslüman-Türk nüfus birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti de Bulgaristan bölgesinde yaşayan Müslüman-Türk nüfusun azınlıkta kalıp yükselen Bulgar milliyetçiliği karşısında asimile olmasının önüne geçmek için bütün siyasi ve diplomatik kanalları zorlamıştır. Osmanlı Devleti’nin bu politikasının taşıyıcı unsurlarından birisi ise Türk dilidir ve Osmanlı Devleti, “Lisan-ı Osmani”yi korumaya yönelik aldığı tedbirlerle Bulgaristan coğrafyasında Türk dilinin bugüne kadar yaşamasının tarihsel temellerini atmıştır. Bu çalışmada arşiv belgelerinden hareketle Osmanlı Devleti’nin Bulgaristan coğrafyasındaki Türk dili politikası üzerine bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Şarki Rumeli, Türk dili, dil politikası.

Abstract

The Ottoman-Russian War of 1877-1878 caused great political and social fractures in Eastern Europe and Rumelia, especially on the western borders of the Ottoman Empire. After this war, The Ottoman State lost a great large part of Bulgarian terri-

* T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dış İlişkiler ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı, umut.soysal@devletarsivleri.gov.tr, ORCID: 0000-0002-7085-6715

tories after the signing of the treaty of Yeşilköy (3 March 1878) and the Treaty of Berlin (13 July 1878), which was added as an amended version of that treaty mentioned above. In accordance with the provisions of the Berlin Treaty, an autonomous Bulgarian Principality was established in the Bulgarian borders, which was filiated to the Ottoman Empire, a three-part political structure emerged in the region, together with the newly established Eastern Rumelia Province and its administration, and the Macedonia belonging to the Ottoman Empire. However, the problems of the region's geography were not resolved with this treaty, on the contrary, with the increasing influence of the idea of nationalism among different religious and ethnic groups that have lived together for centuries under Ottoman rule in the Bulgarian geography, the wick of great social events that will continue for a long time has been ignited. Because there is no exact overlap between the newly formed political borders and the existing socio / cultural borders, the Muslim-Turkish population densely living in the Bulgarian geography faced a number of problems. The Ottoman State forced all political and diplomatic channels to prevent the Muslim-Turkish population living in the Bulgarian region from being minority and assimilation against the rising Bulgarian nationalism. One of the bearing elements of this policy of the Ottoman State is the Turkish language, and the Ottoman State has laid the historical foundations of the Turkish language in the Bulgarian geography with the measures taken to protect the "Lisan-ı Osmani". In this study, some determinations and evaluations on the Turkish language policy of the Ottoman Empire in the geography of Bulgaria are made based on the archive documents.

Keywords: Ottoman State, Bulgaria, Eastern Rumelia, Turkish language, language policy.

Giriş

Bulgaristan toprakları Osmanlı'nın Balkanlar'da erken dönemde fethettiği bölgelerden birisidir ve bölgeye yönelik Osmanlı Devleti'nin ilk siyaseti Anadolu'dan konar-göçer Türkmen aşiretlerini bölgeye iskân etmek şeklinde olmuştur. Halaçoğlu'nun tespitlerine göre "XVI. Yüzyılda (1530) sancak nüfusunun % 88'i (yaklaşık 35.000) Müslüman Türklerden, %12'si de (yaklaşık 5000) Bulgar, Rum ve diğer gayrimüslimlerden meydana gelmekteydi. III. Murad döneminde de nüfusun % 87'si (yaklaşık 59.000) Müslüman Türklerden, % 13'ü (yaklaşık 9000) Bulgar ve diğer Müslüman olmayan unsurlardan teşekkül etmekteydi" (Halaçoğlu, 1992:396)¹. Nüfus dengesi üzerinden şekillenen bu siyaseti takip eden süreçler bölgeye Türk-İslam kültürünü temsil eden maddi kültür varlıkları ve vakıflar üzerinden gerçekleşen bazı imar faaliyetleriyle de yine artarak devam etmiştir.²

¹ Bulgaristan coğrafyasına dair erken dönemli bazı tahrir kayıtları şunlardır: Çirmen Livası Mufassal tahrir defteri, Hicri 921 (M. 1515), BOA. TT.d, 50; Çirmen Livası nahiyeleri ve kalelerine ait tımar ve kanunnameleri havi icmal defteri, BOA. TT.d, 128, Hicri 932 (M. 1525); Çirmen, Ergene, Hasköy, Yeni Zağra, Hasköy vs. nahiyelerinde vaki eşkınciler ve yamaklarının çiftliklerine dair piya- de defteri, BOA.TT.d, 172, Hicri 938, (M. 1531), ayrıca Hicri 1105'e (M. 1596) kadar olan tahrirleri- nin kaydedildiği diğer defterler, BOA.TT.d, 385, 394, 518, 521, 625, 643, 651, 753, 847.

² Bulgaristan coğrafyasında Osmanlı döneminde tesis edilen vakıflara dair bazı erken dönemli kayıtlar, Filibe'deki Şehâbetin Paşa İmaret, BOA. İE.EV, 1/23, Hicri 953, (M. 1547); Sultan Süleyman Han'ın vakıf köylerinden Filibe'ye bağlı İstanımaka köyü, BOA.A.DVNS.MHM.d, 7/1141, Hicri 975,

Balkanlar'daki Osmanlı-Türk varlığının uzun süreli ve kalıcı olmasını sağlayan en önemli unsurların başında gelen *âyende ve revendeye* yani toplumun tüm kesimlerine yönelik vakıf faaliyetleri gibi sosyal politika araçlarının dışında, verimli toprakların her daim işletilmesini sağlayan tımar sisteminin de bölgenin ekonomik olarak kalkınmasında büyük bir etkisinin olduğu kuşkusuzdur. Yukarıda sözü edilen tahrir defterleri ile fethettiği bölgelerin sosyoekonomik yönden bir nevi röntgenini çeken Osmanlı, Bulgaristan coğrafyasında da geleneksel iktisadi politikalarını sürdürmüş, toprakların işletme ve yönetimlerini bazı devlet görevlilerine tevcih ederek hem ilgili coğrafyada sürekli bir ekonomik potansiyel yaratmış hem de devlet görevlilerine maaş ödemek gibi hazineye yük getiren önemli bir gider kaleminden kurtulmuştur. Ayrıca *cebelü* sistemi³ ile savaş zamanı orduya katılan askerlerin her daim hazır olmasını sağlayarak bölgedeki askerî potansiyelini de her daim üst düzeyde tutmasını başarabilmiştir. Zaman zaman yaşanan bazı çatışma ve kargaşalıklara rağmen Balkan coğrafyasındaki Osmanlı varlığı büyük bir makas değişikliğine uğramadan uzun müddet sakin ve barışçıl bir seyir izlemiştir. Ancak Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ve Avrupa başta olmak üzere Balkan coğrafyasında ve dünyanın geri kalan pek çok yerinde etkisini gösteren Milliyetçilik akımı, çok uluslu diğer devletler gibi Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemiş, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Balkan coğrafyasında pek çok milliyetçi ayaklanması yaşanmıştır. İşte tam da bu noktada Osmanlı Devleti, hem ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmek, hem de bunları teşvik eden ve destekleyen dönemin önde gelen Avrupa Devletleri'nin uluslararası arenadaki siyasi baskısını azaltmak amacıyla tebaası arasında din, dil, ırk farkı gözetmediğini kanıtlar nitelikte bazı hukuki düzenlemeleri yürürlüğe koymuş ve kapsamlı bir modernleşme hareketi başlatmıştır ki tarih yazımında bu süreç Osmanlı modernleşmesi olarak adlandırılmaktadır.

Osmanlı Devleti modern öncesi dönemde çok uluslu bir imparatorluk görünümüne sahip olsa da devletin yönetim ve hukuk yapısının belirleyici unsuru İslam dini ve bu dinin şeriatına dayanmaktadır. Farklı din ve inanca sahip kişilerin yani gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının devletle kurdukları vatandaşlık diyalogu da yine İslam fihhi şekillendirmektedir ki İslam fihhinde bu statünün adı "zimmet" kurumudur. Bu durumu Bozkurt şu şekilde tanımlar: "[...] *kendilerine "cihat" açılacak ehl-i kitap topluluklar cihat öncesi haraç ve cizye ödeyerek İslam egemenliğini kabule yavaşlarsa zimmi olurlar. İslam devleti ile bu kişiler arasında yapılan sözleşmeye "zimmet" adı verilir*" (Bozkurt, 1989, s. 9). Osmanlı

(M.1575); Filibe'deki Eyyube'l-Ensârî Vakıf karyeleri, BOA.A.DVNS.MHM.d,21/400, Hicri 980, (M. 1572); Vezîr-i Âzam Siyavuş Paşa'nın Filibe'deki Evkafı, BOA.A.DVNS.MHM.d, 78/1858, Hicri 1018, (M. 1609); Mihrimâh Sultan ve Rüstem Paşa'nın Yenişehir, Filibe ve Hezargrad'daki vakıf karyeleri BOA.İE.ENB, 1/61, Hicri 1091, (M. 1681);

³ bk. (Emecen, 1993)

topraklarında bu hukuki statü altında pek çok zimmi yaşamaktadır ve zimmi Osmanlı vatandaşları cizye ve haraç vergilerini ödeyerek devlet tarafından hukuken koruma altında bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı millet sistemi de mezhep ve din farkları üzerine kuruludur ve modern dönem millet kavramından farklı bir görünüm arz etmektedir. “*Millet, Osmanlı Devletinde dinî toplulukların ismidir. Osmanlı Devletinde Rum milleti, Ermeni milleti, Yahudi milleti vardır. Rum ve Bulgarlar eğer Ortodoks iseler Rum milletinin üyesi sayılırken, Ermeniler Protestan ya da Katolik oluşlarına göre farklı milletlere bölünmüşlerdir*” (Bozkurt, 1989, s. 9). Geri kalan Müslüman Osmanlı toplumu ise hâkim unsurdur ve İslam fihhının usul ve esasları dairesinde yönetilmektedir. Millet kavramının bu şekilde yorumlanması Osmanlı Devleti’nin zamanın ruhuna uygun hareket etme şeklindeki politik düşüncesini ve kendini zaman içinde güncelleyen esnek yönetim yapısını da şekillendirmiş, farklı dinî ve etnik grupların arasındaki muhtemel çatışma zeminlerini yüzyıllar boyunca minimal düzeyde tutmuştur. Ancak hemen her kavram ve toplumsal yapı zaman içerisinde nasıl değişim ve dönüşüme uğruyorsa, Osmanlı millet sistemi de zaman içerisinde bazı tarihsel/ konjonktürel değişim baskılarına maruz kalmış; bu baskılara direnememiş, uzun bir zaman dilimi boyunca Osmanlı’yı bir arada tutan Osmanlı milleti düşüncesi bu kez Osmanlı’nın çöküşünü hızlandıran bir manivelayı tetiklemiştir ki bu manivelanın adı “ulus ve uluslaşma”dır. “*Başlangıçta, kan, dil ve kültür bağıyla bağlı ve zorunlu olmasa da, genellikle aynı toprağı paylaşan insan topluluğunu belirten ulus kavramı (Latince, natio, natus) [...] Fransız devrimi sırasında kökten bir değişikliğe uğramıştır. Birçok ulusun aynı devlet uzamında birlikte yaşayabildiği devrim öncesi belirlenen anlayışın tersine, ulus, devletle özdeşleşti: Bu, ulus devletin doğuşudur*” (Raynaud ve Rials, 2003, s. 929). Osmanlı Devleti, çok uluslu yapısını tehdit ettiğini düşündüğü bu harekete karşı, bir süredir sürdürmekte olduğu reformları hukuki zeminlere taşımak, belgelendirmek ve uygulamada işlerlik kazandırmak yolunu seçerek reformist bir refleksle karşılık vermiş bu yolda kapsam geçerliliği hayli yüksek makro hukuki metinleri yürürlüğe sokmuştur.

Tanzimat ve Islahat Sürecinin Getirdikleri

Osmanlı Devleti’nin Avrupa ve Balkanlar’daki varlığının tehlikeye girmesi ve otoritesinin sarsılmasının tek sebebi Fransız İhtilali ile birlikte Balkanlar’da hızla yayılan milliyetçilik⁴ ve uluslaşma fikri değildi. “İhtilal, Osmanlı İmparatorluğu’nda herhangi bir endişe ve korku uyandırmadı. [...] *Avrupa devletleri korkmakta haklıydılar, zira ihtilalin yıkmayı amaçladığı sosyal ve siyasal düzen kendilerinde de mevcuttu. İhtilal, ayrıcalıklı, yâ’ni sınıf esasına dayanan bir sosyal düzeni yıkmak istiyordu. Halbuki Osmanlı’da [böyle bir] sosyal ve siyasal*

⁴ Fransız Devrimi ve milliyetçilik hakkında ayrıntı için bk. (Furet, 1989) ve (Carr, 1993)

düzen yoktu[r]” (Armaoğlu, 2003, s. 81) Bunun yanında giriş kısmında belirtildiği üzere Osmanlı Devleti’nin tarımsal üretimde sürekliliğini sağlayan tımar sisteminin Balkanlar’da etkin bir şekilde uygulanması neticesi oluşan ekonomik denge ve batıdan doğuya tüm coğrafyasını saran işlek ticari trafiği, zaman içerisinde belirgin bir aşınmaya uğramıştır. Ayrıca giderek gelişen Avrupa sanayisi karşısında etkin bir ekonomi-politik kurgu üretmemesi de Balkan halkları arasında meydana gelen huzursuzluğun ana etmenlerinden birisidir. Bozulan toprak yönetimi, artan işsizlik ve pek çok coğrafyada aynı anda güçlenmeye başlayan *âyân/eşrâf/mütegalibe/müteneffüzan* gibi etkin güç odaklarının taşrada yarattığı huzursuz ortam ve mağduriyetler Osmanlı tebaasının devlete karşı olan güvenini sarsmış, adalet duygusunu zedelemiştir. Ayrıca da aidiyet sorunu gayrimüslim tebaa üzerinde kendini daha da yoğun olarak hissettirmeye başlamıştır ki burada kiliseler üzerinden etkin bir propaganda yürüten Batılı devletlerin de şüphesiz büyük payı vardır.

Tarihi daha gerilere götürülebilmekle birlikte Osmanlı modernleşmesinin en önemli köşe taşlarından birisi olan ve reformist devlet adamı Mustafa Reşid Paşa’nın (Kaynar, 1985) gayretleriyle halka ilan olunan Tanzimat Fermanı, devletin ülke içinde ve uluslararası ilişkilerde büyük bir paradigma değişikliğine gittiğinin en açık ve hukuki metin düzeyinde en önemli kanıtıdır.⁵ Osmanlı tebaasından olan herkesin ortak bir vatandaşlık hukuku çerçevesinde eşit bir muameleye tabi tutulacağına dair “[...] *ahâl-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergî-i münâsibtâ’yîn olunarak kimseden ziyâde şey alınamaması [...]*”, ifadesiyle vergi eşitliğine; “[...] *askerliği gelenlerin ilâ-nihâyetü’l-’ömür istihdâmlarıdahî-fütûru ve kat’-ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdîrinde talep olunacak neferât-ı askeriyye için bâzı usûl-ı hasene bir dört veyâhud beş sene müddet-i istihdâm zımında dahî bir tarîk-i münâvebe [...]*” ifadesiyle asker alma usul ve esaslarında yeni ve eşitlikçi bir düzenlemeye; “[...] *ehl-i İslâm ve milel-i sâire bu müsâ’dât-ı şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzere cân ve ırz ve nâmus ve mâl maddelerinden hükm-i şer’î iktizâsınca kaffe-i memâlik-i mahrûsamıza hâlisine taraf-ı şâhânemizden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahî ittifâk-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmağla [...]*” can, mal güvenliği ve mülkiyet hakkı üzerine detaylı vurguların yapıldığı ferman metin tüm bu bağlamları sebebiyle, devletin tüm vatandaşlarını “Osmanlılık/Osmanlı vatandaşlığı” ortak paydasında buluşturmak ve aidiyet duygularını bu ortak payda üzerinden sağlamak istediğinin de göstergesidir. Ancak fermanın ya-

⁵ “Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane’de okunan hatt-ı hümayun, Tanzimat Fermanı olarak bilinir. Abdülmedid dönemine ait; üst tarafta altın yaldızlı mürekkeple yazılmış Mülk sûresinin ilk ayeti yer almaktadır”. Künyesi: BOA.MFB. 48, Hicri 26 Şaban 1255 [M. 4 Kasım 1839]. Tanzimat üzerine hazırlanan yakın tarihli kapsamlı bir tahlil ve derleme için bk. (İnalçık-Seyitdanlıoğlu, 2012).

yınlandığı tarihe, Balkanlar’da Osmanlı merkezi idaresi tarafından ayrılıkçı; isyanı çıkaranlar tarafından ise bağımsızlık savaşı olarak yorumlanan ilk ayaklanmaların arasında yirmi yıllık bir zaman diliminin olduğu da unutulmamalıdır (Bayrak, 1999; Demirhan, 2012; Özsüer, 2016). Devlet bürokrasisinin resmî yazışmalarda Tanzimat Fermanı’nın getirdiği majör değişikliklere atıf yaptığı ve buna göre idari kararları şekillendirdiği zaman sık sık “Tanzimat-ı Hayriye” ifadesini kullanması tesadüf değil, devletin bürokratik ve yapısal reformları yaparken hissettiği üst düzey iyimserliğin dile gelmiş bir sonucudur. Modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti’nin yürürlüğe koyduğu diğer bir üst düzey metin Islahat Fermanı’dır ki Tanzimat’ın Osmanlı toplumunu oluşturan farklı etnik ve dinî unsurlar arasında giderek hissedilmeye başlayan uyumsuzlukları gidermeye yönelik daha detaylı maddeler ve kararlar içermesi yönüyle Tanzimat Fermanı’ndan ayrılmaktadır. Ayrıca Tanzimat Fermanı ile birlikte azınlıklara dair yapılan reformların uygulamaya dökülmesinde yaşanan aksaklıkların giderileceği ve icraya döküleceğine dair “*Gülhâne’de kırâ’at olunan Hatt-ı Hümayûnum ile ve Tanzimât-ı Hayriyye mücebince her din ve mezhepte bulunan kâffe-i tebea-i şâhânem hakkında bilâ-istisnâ emniyet-i cân ve mal ve mahfûziyet-i nâmûs için taraf-ı eşref-i pâdişâhanemden va’d ve ihsân olunmuş olan te’mînât bu kerre dahi te’kîd ve te’yîd kılındığından bunun kâmilen fi’le çıkarılması için [...]*” şeklinde daha kararlı ifadeleri içermektedir (BOA.MFB.663; 18 Şubat 1856).

Osmanlı toplumunu oluşturan tüm unsurların kanun önünde bir ve eşit olacağı, memuriyet ve diğer devlet hizmetlerinden eşit şekilde yararlanacaklarına dair maddeler;⁶ Osmanlı tebaasını oluşturan gayrimüslim tebaanın din adamlarının kendi cemaatlerinden para toplamasının önüne geçilip düzenli maaşa bağlanmaları;⁷ Osmanlı coğrafyasının farklı kentlerinde mevcut azınlıklara ait kilise, havra, mezarlık, hastane ve mektep gibi yapıların inşa ve tamiratlarında yaşanan bürokratik süreçlerin hızlandırılması⁸ gayrimüslimin istedikleri yerde serbestçe mektep açıp eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunabilecekleri⁹ gibi maddeler de

⁶ [...] tebea-i Devlet-i Aliyyemin cümlesi herkanı milletten olur ise olsun devletin hizmet ve me’mûriyetlerine kabûl olunacaklarından bunlar ehliyet ve kâbiliyetlerine göre umûm hakkın- da mer’iyyü’l-icrâ olacak nizâmâta imtisâlen me’mûriyetlerde istihdâm olunmaları [...], Islahat Fermanı.

⁷ [...] her ne sûret ve nâmı olur ise olsun rahiplere verilmekte olan cevâ’iz ve avâ’idât *cümleten men’ olunarak yerine patriklere ve cemâ’at başlarına vâridât-ı mu’ayyene tahsis ve ruhbân-ı sâirenin dahi rütbe ve mansıplarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendülerine ber-vech-i hakkâniyet ma’âşlarta’yîn olunup [...], Islahat Fermanı.*

⁸ [...] *şehir ve kasaba ve karyelerde icrâ-yı âyine mahsûs olan ebniyenin ve gerek mektep ve hastahâne ve mezarlık misillü sâir mahallerin hey’ât-ı asliyyeleri üzere ta’mîr ve termîmlerine bir güne mevânî’ ikâ’ olunmayup [...], Islahat Fermanı.*

⁹ [...] her bir cemâ’at Maarif ve hıref ve sanayî’â dâir milletçe mektepler yapmağa me’zûn olup, fakat bu makûlemekâtib-i umûmiyeninusûl-i tedrîsi ve mu’allimlerininintihâbı, a’zâsı taraf-ı *şâhânemdenmansûb* muhtelit bir meclis-i Maarifinnezâret ve teftîşi tahtında olması [...], Islahat

yine Islahat Fermanı ve sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin gerek uluslararası ilişkileri, gerekse kendi kamuoyu nezdinde gayrimüslim tebaa ile ilgili gündemini belirleyen ana tartışma/çatışma konuları olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik alanda yaşadığı sürecin, bir bakıma gerilemenin, farkına varması ve bunlara karşı devlet olarak topyekûn gösterdiği refleksin kısa sürede sonuç vermesi elbette ki mümkün olmamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi yukarıda zikredilen makro metinleri tamamlayan, tanzim ve tahkim eden hemen hemen irili ufaklı pek çok konuda yayınlanan nizamnameler; üst düzey bürokratların saraya ve Bâb-ı Âlî'ye sundukları layihalar ve raporlar da bu amaca, yani yenileşme ve modernleşme amacına hizmet eden çabaların ayrıntılarının görülüp okunabileceği diğer tarihi kayıtlardır.

Modernleşme sürecine dair devlet nezdinde gerçekleşen ve giderek sistematik hâle gelen Batı yanlısı paradigma değişikliklerinin icraya konulabilmesi ve Osmanlı Devleti'nin de modern dünyanın bir parçası olduğunun ispatlanması için bir diğer önemli değişken elbette ki reformları yürürlüğe koyacak ve tabana yayacak nitelikli insan kaynağının üretilmesi sürecidir ki bu da Batı tarzı eğitim veren eğitim-öğretim kuruluşlarının tesisi ile mümkündür. Tanzimat ve Islahat Fermanının ilanı ile aynı dönemde kurulan nezaretler, tesis edilen mektepler ve yayınlanan nizamnameler kendi içinde birbirini tamamlayan ve geliştiren idari hamleler olarak değerlendirilebilir. Sürecin tek elden yönetimi için 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumi (BOA.İ.DH.135/692; 22 Aralık 1846)¹⁰ tesis edilmiş, 1847'de Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulmuş (BOA.İ.DH.134/6903;20 Ağustos 1847)¹¹, İstanbul'da öğretmen yetiştirmek amacıyla bir Dârü'lmu'allimîn açılmış (BOA.İ.DH.143/7393;13 Mart 1847), 1869'da yayınlanan 198 maddelik Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (BOA. YEE. 112/6; 1 Ekim 1869)¹² ile de ilköğretim zorunlu hâle getirilmiştir. Bu dönemde eğitim öğretimde yapılan yenilikleri ve mevcut mekteplerin iyileştirilmesine dönük çabaları çok uluslu bir devlet

Fermanı.

¹⁰ "Sıbyân ve rüşdiye mekteplerinin nizâmât ve sair muamelelerine bakmak üzere görevlendirilen Nakibüleşraf İmamzâde Esad Efendi'ye Mekâtib-i Umumiye Nâzırı unvanı verilmesi ve yardımcılığına Kemal Efendi'nin getirilmesi, Dârülfünûn binası ve nizamnâmesi tamamlanincaya kadar Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'nin değişikliğe uğratılmaması; Mekâtib-i Umumiye Nezâret-i'nin idaresi ve işlerinin görülmesi için gerekli olan kadroların açılması ve bu kadrolara memur tayin edilmesine dair padişah emri", BOA.İ.DH.135/6923 [22 Aralık 1846].

¹¹ "Mekâtib nizâmâtını nicra'ât-ı fi'liyesine vâsıta olmak üzere bu kerre meclis-i âcizânemiz âzâsından ve sudûr-ı fihâmdan Nâkibü'l-esrâf Semâhatlı Es'âd Efendi Hazretleri bâ-irâde-i seniyye-i Hazret-i tâc-dâri Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı me'mur ve ta'yin ve ma'iyetine Hazret-i sadâret-penâhî odası mümeyyizi İzzetli Kemâl Efendi bendeleri mu'avinnasb ve terfik buyurulmuş [...]", BOA.İ.DH.134/6903 [20 Ağustos 1847].

¹² Nizamnâme'ye göre köy ve mahallelerde sıbyan mektepleri, beş yüz hanelik yerleşim merkezlerinde rüştiye mektepleri, kaza ve kasabalarda ise idadilerin tesisi kararı ilan edilmiştir. BOA. YEE. 112/6, [1 Ekim 1869].

olan Osmanlı Devleti’nin azınlıkların eğitim konusunda Müslümanlara nazaran ortaya koydukları pozitif ayrışmayı Müslümanlar lehine eşitlemeye yönelik bir gayret ve iyi eğitilmiş bir Osmanlı toplumu inşa etmeye yönelik bir hamle olarak da yorumlamak mümkündür. Fakat tüm demokratikleşme çabaları çok uluslu Osmanlı toplumunun içinde gün geçtikçe artan milliyetçi fikirlerin yayılmasını ve mevcut siyasi konumunu korumaya yetmemiş, Rumlar ve Bulgarlar başta olmak üzere pek çok unsur uluslaşma sürecinde gün geçtikçe mesafe almış, mezkûr süreçleri de büyük oranda Osmanlı Devleti’nin muadili büyük devletlerin uluslararası politikaları belirlemiştir. Yazıya konu olan Bulgar Emareti’nin kuruluşuna; Bulgaristan’da mütemekkin Osmanlı Türklerinin zamanla Şarki Rumeli’de azınlık durumuna düşerek asimilasyona uğramalarına; dil, kültür ve kimliklerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalarak göçe zorlanmalarına giden süreç, Osmanlı-Rus ilişkilerinde yaşanan tarihsel gerilimlerin doğrudan bir sonucudur.

Bulgar Emareti’nin Kuruluş Süreci

Osmanlı-Türk tarihinin son 300 yıllık periyodu içerisinde meydana gelen siyasi, askerî, diplomatik ve politik gelişmelerin en önemli kısmını Rusya ile yaşadığı ilişkiler teşkil etmektedir. Osmanlı topraklarının Balkanlar’dan Kafkaslar’a kadar geniş bir alanı kapsayan jeopolitik konumu ve Rusya’nın I. Petro’dan sonra bölgede giderek artan siyasi gücü ve nüfuzunu etkisiyle son 300 yıl içinde bu iki devlet, pek çok kez uluslararası platformda karşı karşıya gelmiş, bazen bu zıtlık ve çekişmelerin boyutları savaflara kadar varmıştır. 1677-1918 yılları arasında iki büyük devlet arasında 13 büyük savaş yaşanmış, bu savaşlar nedenleri ve sonuçları itibarıyla Avrupa ve Dünya tarihinde çok önemli gelişmelerin de tetikleyicisi olmuşlardır. X. yüzyıldan itibaren Ortodoks Hristiyanlığının Kiev Rusya’sına Bizans’tan gelmesi ve Rusların ilk din hocalarının Bizanslı Rumlar olması hasebiyle Rusya ile Doğu Roma’nın başkenti İstanbul, yani Rusların tabiriyle “Tsar-grad” arasında ayrıca bir dinî ve duygusal bağ da kurulmuştur. Fetih sonrası Doğu Roma’nın siyasi varlığının sona ermesi, Rusya’nın bu bölgeye ait duygusal bağlarını aksine artırmış, bu “varis olma” iddiası her daim siyasi gelişmelere yön veren duygusal bir motivasyon kaynağı olarak mevcudiyetini korumuştur.¹³

Osmanlı ve Ruslar arasında yaşanan savaşların etki alanı ve yarattığı toplumsal kırılmalar bakımından en büyüğü ve önemlisi ise 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 savaşıdır. Osmanlı Devleti’nin mağlubiyeti ile sonuçlanan bu savaş so-

¹³ Osmanlı-Rus ilişkileri tarihine dair doğrudan kayıtları, iki ülke arasında yapılan anlaşmaları, siyasi ve ticari ilişkileri, nişan, berat ve madalya tevcihlerini içeren en önemli defter koleksiyonu Düvel-i Ecnebiye Defterleri’dir ve mezkûr defterler Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda mahfuzdur. Künyeleri için Bkz. A. DVN. SDVE.d. 83/1; 84/1; 85/3;86/4; 87/5; 88/6; 89/7;90/8;91/9;92/10. Bu defterlerden 83/1 numaralı olanı “Osmanlı-Rus Antlaşmaları (1700-1834)”, Devlet Arşivleri Başkanlığı, İst., 2020, s. 464 adıyla yayınlanmıştır.

nucu Osmanlı Devleti, Bulgaristan topraklarının tamamına yakınına kaybetmiş, savaş sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Doğu Avrupa'daki siyasi güç dengesini Rusya lehine değiştirmiş; İngiltere ve Fransa başta olmak üzere pek çok Avrupa devleti bu durumdan rahatsız olmuş ve Rusya'yı yeni bir anlaşmaya zorlamışlardır. Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı Devleti lehine tadil ve ikmal ile imzalanan Berlin Antlaşması, kötünün iyisi denebilecek şartları havi olması yönüyle ilkinin göre farklılık teşkil etmekle birlikte Bulgaristan topraklarını üç siyasi sınıra ayırmıştır. Anlaşmanın 6-11. maddeleri uyarınca Padişah tarafından seçilecek Hristiyan bir prens tarafından idare edilecek ve sınırları detaylı şekilde çizilmiş bir Bulgar Emareti [Prensligi]; 13. Madde uyarınca Balkan Dağları'nın güney bölgesinde Osmanlı Devleti tarafından idare edilecek Şarki Rumeli Vilayeti kurulmuş (Aydın, 1992, Giriş); 2. ve 14. maddeler uyarınca da birtakım ıslahatların yapılması koşulu ile Makedonya, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine bırakılmıştır (BOA.MHD.298;1878)¹⁴. Ancak siyasi sınırların ve savaş sonrası yapılan anlaşmaların hepsinde olduğu gibi bu antlaşma da içerisinde birtakım gri alanlar bırakmaktadır ki bu gri alanlar sonraki dönemlerde yaşanacak gelişmelerin de tetikleyicisi olmuşlardır. Bu gri alanların başında kültürel ve insani sınırların yani nüfus ve yerleşim yerlerinin anlaşma ile çizilen siyasi sınırlarla bire bir örtüşmesi gelmektedir. Anlaşmada emaret hudutları dâhilinde kalan Müslümanların siyasi ve kültürel haklarının korunacağı vaat ediliyorsa da agresif ve yayılmacı bir politika güden Rusya'nın ve Avrupa siyasetinde kendi başına bağımsız bir aktör olma yönünde hızla ilerleyen Bulgar Emareti'nin anlaşmaya aynıyle riayet edip etmeyecekleri Osmanlı Devleti ve Bâb-ı Âlî bürokratlarının zihninde soru işareti teşkil etmektedir.

Bulgar Emareti sınırları içinde etnik olarak Bulgarlar çoğunlukta olmalarına rağmen Şarki Rumeli'de durum tam tersi vaziyettedir. 1877-1878 Harbi'nden 10 yıl öncesine kadar mezkûr topraklarda yani "*Tuna Vilayeti, Sofya, Filibe, İslimye*de mevcut nüfusun %47.92'si yani 1.793.695'i Bulgar; %52.8'i yani 1.949.054'ü ise gayri Bulgar unsurlardan oluşmak üzere toplam 3.742.749'dur. Ömer Turan'a göre savaş öncesi Tuna Vilayeti'nde 1.200.000, Şarkî Rumeli'de 400.000 olmak üzere 1.600.000 dolayında Müslüman; Justin Mc.Carthy'ye göre ise 1877'de Tuna Vilayeti'nde 1.069.580 ve Şarkî Rumeli'de 423.303 olmak üzere toplam 1.501.883 Müslüman nüfus bulunmaktadır." (Koçuncu, 2013, s. 178-208).¹⁵ Yukarıdaki nüfus ve demografik bilgileri kabaca değerlendirildiğinde bölge nüfusunun yarısına yakın bir kısmının Müslüman Osmanlı tebaası olduğu görülmektedir. Ancak bölgedeki siyasi ve toplumsal karmaşa Berlin Antlaşması sonrası

¹⁴ Berlin Antlaşması'nın metni.

¹⁵ Bölgenin siyasi sınırları ise şu şekildedir: «Bulgaristan Prensligi 53.972 km² ; Doğu Rumeli Vilayeti 32.594 km² ; Makedonya Bölgesi 67.399 km²

azalacağı yerde artarak devam etmiş; Osmanlı tebaasının yoğun olarak yaşadığı Şarkı Rumeli Vilayeti kuruluşundan 7 yıl gibi kısa bir süre sonra Bulgaristan Emareti tarafından ilhak olunmuş, bu ilhak Balkan Savaşları’na kadar gidecek olaylar zincirinin fitilini ateşlemiş ve etkisi uzun yıllar devam edecek büyük toplumsal travmaların da tetikleyicisi olmuştur. Bu noktada Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Rus Çarlığı’nın, Şarkı Rumeli ve yukarıda zikredilen sınırlar üzerindeki genel politikalarına bakmak yararlı olacaktır.

Şarkı Rumeli Vilayeti’nin Kuruluşu Sonrasında Oluşan Siyasi Konjonktür

Bulgaristan’ın bir emaret olarak siyaset sahnesine çıkması Osmanlı Devleti’nin Avrupa siyasetindeki mevcut itibarını sarsan bir gelişme olmakla birlikte Rus Çarlığı’nın etki alanını Batı’ya doğru genişletmesi yönünden Rus tarafınca olumlu, Avrupa’nın diğer siyasi aktörleri tarafındansa yüksek bir temkinlilikle karşılanmıştır. Rusya, Ayastefanos sonrası oluşan 3 parçalı siyasi yapıyı menfaatlerine tam anlamıyla uygun görmemekle birlikte uzun süredir güçlü bir şekilde takip ettiği Balkan coğrafyasını Slavlaştırma politikasını Bulgar Emareti üzerinden sürdürmeye devam etmiş, uluslararası ticaret ve ekonomik ilişkilerde Bulgarların önünü açmış, Emaretin Osmanlı devletinden bağımsız silah ve emtia alım satımı gibi işlemlerinde bir nevi hamilik etmiş, bu manevralarla Bâb-ı Ali ve Şarkı Rumeli coğrafyasını kısıpca almak istemiştir. Bununla doğrudan ilgili olarak yine “[...] *Bulgar Prensi Ferdinand döneminde başta İngiltere olmak üzere Almanya, Fransa, İtalya gibi pek çok Avrupa ülkesiyle gümrük vergileri konusunda anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar ekonomik olarak Sofya’ya önemli bir getiri sağlansa da, Bulgaristan Emareti’nin uluslararası alanda tam bağımsız ve tanınmış bir devlet gibi muamele görmesine yol açmıştır.*” (Aslan-Yıldırım, 2013, s. 225). Osmanlı Devleti ise bölgedeki nüfus dengesini ve aynı zamanda mevcut siyasi nüfuzunu korumaya yönelik politikalara ağırlık vermiş, bunun için uluslararası ölçekte sefaretleri vasıtasıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Zira bölgedeki nüfus ve nüfus dengesi, ekonomik kaynakların kullanımı, iç ve dış göç hareketleri, din ve ulus temelli çatışmaların her daim yaşanması sebebiyle her an değişen bir görünüm arz etmektedir. Bölgedeki siyasi ve toplumsal zeminin kırılğanlığını bilen Osmanlı Devleti ve Bâb-ı Âlî bürokratları Osmanlı Devleti’nin Şarkı Rumeli’deki etnik, siyasi ve kültürel varlığını korumak için birtakım acil eylem planlarını devreye sokmuşlardır. Bulgaristan ve Şarkı Rumeli’de Osmanlı Devleti’nin yüzyıllardır süregelen ekonomik, ticari, insani ve kültürel varlığının korunup yaşatılmasına dair Bâb-ı Âlî’nin aldığı kararlar, yaptığı girişimler Osmanlı Devleti’nin Balkan politikasını oluşturmaktadır. Yine Osmanlı Devleti’nin Balkan politikasının farklı veçheleri bulunmaktadır ve yine bu politikanın en önemli ayaklarından birisi olarak Osmanlı’nın Balkanlar’daki kültürel varlığın korunması ve kültürün taşıyıcısı olan Osmanlı Türkçesi yani Lisan-ı Osmanî’nin korunup yaşatılması gelmektedir.

Osmanlı Dış Politikasının Taşıyıcı Bir Unsuru Olarak Lisan-ı Osmani

Modern dönemde sınırları belirli bir coğrafi bölgede ortak kanun ve düzenlere uygun olarak ortak yaşama iradesini gösteren insan topluluğunun oluşturduğu yapı kabaca devlet; devleti oluşturan insanlar da halk ya da ulus şeklinde tanımlanmaktadır. Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsular arasında dil, din, ırk, mezhep, millet, cemaat gibi kategoriler temelinde şekillenmiş katı hiyerarşik bir yapı olmasa da Osmanlı tebaası farklı milletlerden oluşan çok uluslu bir görünüm arz etmektedir. Bu çok parçalı toplumsal yapı ise kendi içinde iyi işleyen daha alt düzeyde birtakım toplumsal yapıların bir araya gelmesiyle oluşmuş karmaşık bir düzenin parçalarıdır. Devletin erken dönemlerden çözümle sürecine değin resmî kayıtlarında gayrimüslim Osmanlı tebaası için kullandığı “*tebaa-i Gayr-i Müslime'nin Rum milleti/Yahudi Milleti vs.*” şeklindeki ifadeleri, milletlerin varlığını bildiği, resmîyette kabul ettiği ancak bunu negatif ayrıştırıcı bir söylemin değil; tanımlayıcı ve kabullenici bir söylemin ifade biçimi olarak gördüğü şeklinde yorumlanmalıdır. Ancak Fransız Devrimi sonrası Avrupa'da yaşanan ve giderek yükselen milliyetçi söylem ve uluslaşma süreçleri bu kavramların karşıladığı anlam alanlarını daraltmış, devlet tanımı zamanla aynı dili konuşan, ortak bir yasaya bağlı, *genellikle büyük oranda aynı dini veya mezhebi benimsemiş*, ulus devlete doğru evrilmiştir. Bu süreçte Osmanlı kayıtlarında gündelik konuşma dilini anlatmak için kullanılan Lisan-ı Osmani terimi ise 19. Yüzyılın ikinci yarısında bürokratik dilde yerini önce “Lisan-ı Osmani yahut Lisân-ı Türki” şeklinde uzun bir izafet terkinbine; daha sonra söz konusu izafet terkinbi ve Osmanî ifadelerinden de kurtulup Türk dili, Türkçe, Osmanlıca gibi günümüze kadar kullanılagelen terimlere bırakmıştır. Burada Osmanlı Devleti'nin çözülme süreci ve söz konusu süreçte devletin karar mekanizmalarının başında olan en başta padişah olmak üzere dönemin bürokratik aktörlerinin, yaşanan büyük kırılmalar neticesinde Osmanlılık ve Türklüğü yeniden keşfetmelerinin ve bunu bürokratik dil ve söylemlerinde [yani kitabette] sıklıkla kullanmalarında bir engel görmemelerinin büyük bir payı vardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, yaşanan uzun süreli *-ancak genellikle sonu mağlubiyetle biten-* savaşlar, siyasi-toplumsal buhranlar vs. gibi sebeplerle *-en başta Rumeli coğrafyasında-* geride bıraktığı *-aslında bırakmak zorunda kaldığı-* tebaasıyla arasında kalan tek bağ olan dil ve din gibi o dönem birbirinden ayrı yorumlanmayan son iki kalesini de kaybetmek istemeyen bir devlet görünümüne bürünmüş ve buna uygun bir devlet refleksi geliştirmiştir. Ayrıca söz konusu iki kaleyi korumak ve yaşatmak için birtakım gizli örtük politik, diplomatik hamlelere girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin Türk- çeyi korumak amacıyla gösterdiği çabaların hemen hemen tamamına yakının dayandığı en temel hukuki dayanak noktası da yine Berlin Antlaşması'nın Şarki Rumeli'nin kuruluşu ve yönetsel yapısı ile ilgili maddeleridir. (BOA.AMTZ.04.

101/33, Lef_01/02; 26 Temmuz 1903).¹⁶ Bu kısımda yukarıda sözü edilen coğrafyalarda Osmanlı Devleti'nin Türk dilini korumak ve yaşatmak adına yaptığı bazı hamlelerden söz edilecektir.¹⁷

I. Resmî Dil ve Bürokratik Yazışma Dili Konusu

Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını ve Türk dilini korumak için yaptığı hamlelerden ilki resmî dil ve bürokratik yazışma dilinde Lisan-ı Osmani'nin veya dönemin uluslararası bürokrasi dili olan Fransızcanın kullanılması yönünde aldığı kesin kararlardır. Mayıs 1886 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasından anlaşıldığı kadarıyla Bulgar dilinin Şarki Rumeli'de resmî dil olarak kullanılması maksadıyla Bulgar Prensi'nin giriştiği çabalar Bâb-ı Âlî tarafından haber alınmış, bunun üzerine toplanan mecliste durum tartışılmıştır. Toplantıdan çıkan karara göre; Bulgarcanın gündelik konuşma dili olarak kullanılmasında herhangi bir mahzur görülmediği ancak resmî yazışmaların mutlaka dönemin diplomasi dili olan Fransızca ile yapılması gerektiği, aksi tercihlerin ve bunun dışında bir dilin resmî dil olarak kullanılmasının kanun ve nizamlara aykırı olduğu anlaşılmaktadır. İlgili karar Hariciye Nezareti vasıtasıyla Bulgar Prensiği ve Şarki Rumeli Vilayeti'ne iletilmiştir. (BOA.MV. 10/34; 31 Mayıs 1886) Meclis-i Vükela'nın bu kararından kısa bir süre sonra Bulgarca'yı resmî dil olarak kabul ettirmek amacıyla resmî yazışmaları Bulgarca yapmaya devam eden ve bu konudaki ısrarını sürdüren Bulgaristan Prensi; Haziran 1886'da Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa tarafından Bulgaristan Komiseri Gazban Efendi'ye yazılan “[...]idare-i dâhiliye için Bulgar lisanı lisan-ı resmî olup mesâil-i umûmiyeyemûte'allikhusûsatda dahi diplomasi lisanı olan Fransızca ile muhabere edileceği [...] ifadelerini içeren resmî yazıyla kesin bir dille yeniden ikaz edilmiştir. (BOA.HR.SFR.O4. 492/21; 12 Ramazan 1303-14 Haziran 1886). Yarı bağımsız bir görünüme kavuşan Bulgaristan Eمارeti ile Osmanlı Devleti arasında ticari ve insani trafiğin kayıtlara nasıl yansıtılacağı konusu da yine resmî dailer arasında bir sorun teşkil etmiştir. Bulgaristan Kapı Kethüdalığı'ndan Osmanlı Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Osmanlı sınırından Bulgaristan'a geçen

¹⁶ Bu resmî düzenlemeye atıfta bulunan nispeten geç tarihli bir belgedeki Lisan-ı Osmani bölümü şu şekildedir: “Lisân-ı Osmânî: Mâlûm-ı sâmi-i hidivv-i fehîmâneleri buyurulduğu üzere Berlin Muâhede'si'nin 18. Maddesine tevfi kanun tanzîm edilmiş ve 15 fasıl ile 495 maddeden ve 13 zeyden mürekkebin bulunmuş olan Rumeli-i Şarkî Nizâm-nâme-i Dâhilî'si'nin 22. Maddesinde vilâyet dâhilinde gerek devâir-i hükümetde ve gerek efrâdın me'murîn ile vukû' bulacak münâsebetlerinde isti'mâl edilen el sine-i esâsiyeliği Türkçe Bulgarca ve Rumca lisanlarını nusûl-i atiyye üzere kullanılacaktır. Sancak, kaza ve nâhiyeler me'murîn-i idâre ve adliyesi evrâk-ı resmîyeleri ve mukarreratlarıyla muhâbereleri ve neşriyatları için bulundukları devâir-i resmîye dâhilinde nisbeten ekseriyetde bulunan ahâlînin lisanını isti'mâl ederler. [...]”, BOA.AMTZ.O4. 101/33, Lef_01/02. [26 Temmuz 1903].

¹⁷ Burada Osmanlı Türkçesi üzerine terimsel ve filolojik bir tartışmaya girilmiştir. Osmanlı Türkçesini anlatmak için dönemin arşiv kaynakları ve bürokratlarınca belgelerde kullanılan şekillere uygun olarak yerine göre Lisân-ı Osmânî, Osmanlıca, Lisân-ı Türkî ve Türkçe gibi ifadeler kullanılmıştır. Ancak kastedilen tarihsel dönem bilinmelidir ki 19. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi'dir.

Osmanlı tebaasına ait pasaportların yalnızca Lisan-ı Osmani ile kaleme alındığını, Bulgar memurlarının ise bunları anlayamadığından bahisle işlemlerde bir aksama yaşanmaması için bir pasaportların taraflarının da Fransızca kaleme alınması rica edilmektedir. Hariciye Nezareti Tercüme Odası memurlarından Hüsâmeddin Efendi tarafından Türkçeye çevrilen mezkûr arz, nezarete iletilmiş ve süreç değerlendirilmeye alınmıştır. (BOA.HR.TO.174/73; 6 Nisan 1305-18 Nisan 1889).

Bulgaristan Emareti'nde okullarda okutulacak resmî eğitim öğretim dilinin ne olacağı da yine Emareti oluşturan milletler arasında tartışma mevzusu olmuş ve durum Bâb-ı Âlî'ye yansımıştır. Bulgaristan'ın devletleşmeye giden süreçte Rum Kilisesi'nden ayrılıp yeni bir kilise tesis ettiği günden itibaren Rum milleti ile Bulgar milleti arasında iyice açığa çıkan din temelli çekişme bu kez mekteplerdeki resmî dilin ne olacağı konusuna sıçramıştır. Bulgaristan Maarifinin, mekteplerde yalnızca Bulgarcanın eğitim öğretim dili olması ve Rumcanın tamamen men edilmesine dair aldığı karar Rum milleti tarafından Berlin Antlaşması ve Şarki Rumeli Nizamname-i Esasiyesi'ne aykırı olduğu gerekçesiyle şiddetle protesto edilmiştir. Olay bununla da sınırlı kalmamış Bulgarlar Rumlara ait birkaç kiliseye el koyarak Bulgarlaştırmak istemişler, Filibe Metropolitide Foti Efendi'yi de görevinden uzaklaştırmışlardır. (BOA.HR.SFR.O4. 341/72, Lef 02; 31 Ağustos 1308-12 Eylül 1892). Bulgarlar bu kararı Mekâtib-i İbtidâiyelerin [İlk Dereceli Okullar] bağlı buldukları idarenin nizamlarına uygun olan dilde eğitim vermeleri şeklinde Maarif Nizamnamesi'nin bazı maddeleriyle ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Yeni ve kapsayıcı bir düzenlemenin yapılmasına kadar bu konu da uzun bir süre belirsizliğini korumuştur. (BOA.HR.SFR.O4. 341/72, Lef 03).¹⁸

Resmî ve bürokratik yazışma dili temelinde ortaya çıkan bir başka sorun Bulgaristan'da alınan kararların ve resmî duyuruların hangi dillerde yayınlanacağı üzerinedir. Bulgar Emareti kendi yayınladığı ve Emâret sınırları içinde geçerli olan kanun, nizamname ve diğer alt düzey düzenleyici metinleri yine Bulgar diliyle yayınlama yoluna gitmiş, cezai müeyyideleri de içeren bu tür idari gelişmelerden Bulgarca bilmediği için haberdar olmayan Müslüman Osmanlı tebaası nezdinde birtakım mağduriyetler yaşanmıştır. Sadaret'e iletilen bu rahatsızlık üzerine Sadaret, haftada bir kez yaşanan idari ve kanuni gelişmelerin Silistre mebusu Mehmed Hulûsi Efendi tarafından çıkarılacak bir gazetede Türkçe olarak yayınlanmasına karar vermiştir. (BOA.HR.SFR.O4. 741/52; 31 Mart 1310-12 Nisan 1894). Osmanlı Türkçesinin bölgede korunması ve yaşatılması için sık sık desekte bulunan bölgede görev yapan üst düzey Osmanlı idarecileri konuyla ilgi-

¹⁸ Bulgarların ağzından bu konuda söylenen şu sözler dikkat çekicidir: «[...] Bulgaristan'ın bi'l-cümle ahâlisininmenâfi-i müşterekeleri memleketin lisan-ı resmîsi olan Bulgar lisânına aşına olmaktadır. Menâfi-i umûmiye-i mezkûreninmuhâfızı olan hey'et-i idâre işbu menâfileri bilmeyenlere doğru yola sevke mecburdur. [...]», BOA.HR.SFR.O4. 341/72, Lef 03.

li müspet menfi tüm gelişmeleri ivedilikte Bâb-ı Âlî'ye iletmişlerdir. Buna misal olarak İşkodra Valisi Ferik Mustafa Paşa'nın telgrafı gösterilebilir. Örneğin, Türk lisanı konusunda uzman tercümanı bulunmayan yerlerdeki konsoloslara yazılan yazılarda ecneclisanının kullanılmasına bir mahzur olmadığı ancak lisan-ı Osmanî'yi aşına insanların kolaylıkla bulunabileceği Ohri gibi yerlere yazılan yazılarda mutlaka Türkçenin kullanılması yönündeki bir talep Ferik Mustafa Paşa'dan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafla iletilmiştir. (BOA.DH.ŞFR. 351/65; 6 Ağustos 1321-19 Ağustos 1905). Yazışma dili ve resmî evraklarla ilgili yaşanan ve Osmanlı Devleti'nin tedbir almak zorunda kaldığı bir başka konu pasaport ve pasavanlara ilişkindir. Osmanlı Devleti, Bulgaristan Eمارeti ile yaptığı Gümrük İtilafnamesi'ne uygun olarak pasavanların da Türkçe ve Fransızca olarak hazırlanmasını Şarki Rumeli'ye ve yakında olan Selanik Vilayeti gibi yerlere emretmiştir. (BOA.DH.MKT. 2804/22; 23 Nisan 1325-6 Mayıs 1909). Belgelerden Osmanlı Devleti'nin uluslararası anlaşmalardan doğan haklarını elinden geldiğince kullanmaya, Türk dilini ve Türkçe konuşan Müslüman Türk nüfusun haklarını korumaya çalıştığı açıkça görülmektedir.

II. Yer İsimleri Konusu

Klasik ve modern öncesi devletler, fethettikleri veyahut yönetimini ele geçirdikleri yerlerdeki şehirlerin isimlerini değiştirmeyi; kendi siyasi, ideolojik, dinî veya kültürel etki ve izlerini söz konusu coğrafyada bırakmanın yollarından birisi olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti gibi Ortaçağ'ın en geniş sınırlarına sahip devletlerinden birisinin de yer isimleri konusunda birtakım tasarruflarda bulunması elbette ki kaçınılmazdır. Ancak Osmanlı Devleti'ni Avrupa, Asya, Kuzey Afrika gibi coğrafyalarda uzun yıllar var eden temel nedenin altında fethettiği yerleri kendine benzetmek, *Osmanlılaştırmaktan*, *İslamlaştırmaktan* ziyade fethedilen yerlerde o güne dek işleyen geleneksel ekonomik ve toplumsal düzeni korumasında ve bu bağlamda hoşgörülü bir devlet politikası gütmesi yatmaktadır. Zira Osmanlı'nın yer isimleri konusundaki tasarrufları genellikle yer isimlerinin telaffuzlarını Osmanlı Türkçesinin sesletim ve yazım özelliklerine göre konuşup yazmaktan ibaret kalmıştır. *Adrianapolis*'in Edirne, *Smyrna*'nın İzmir'e dönüştürülerek kullanılması gibi popüler örnekler, akustik bir telaffuz alfabesiyle yer isimlerini yazıya geçiren Türk İslam devletlerinin ve beyliklerinin Osmanlı Devleti'ne miras bıraktığı ve Osmanlı'nın da sevip benimsediği işlek şekillerdir.¹⁹ Balkan coğrafyası ve Bulgaristan'ın Sofya *Sophia*; Eski Zağra *Stara Zagora*; Filibe *Philippopolis*; Hasköy *Haskavo*; Kırcaali *Kardzhali*; Burgaz *Burgas*;

¹⁹ Osmanlı coğrafyasının yer adları konusunda en geniş kapsamlı ve güncel çalışma kısa bir süre önce yayınlanmıştır: Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, 2020. Söz konusu eserde 65.000 civarında yerleşim yerinin ismi Osmanlıca ve Türkçe yazılış şekilleri ve kaynaklarıyla gösterilmiştir.

Tırhala *Trikalat*; Fener *Phanarion* vs. gibi büyük kentlerinin isimleri yüzyıllar boyunca Türkçe ve Bulgarca yazım ve telaffuz şekilleriyle birlikte kullanılagelmişlerdir. Ancak artan nüfusa paralel olarak yeni kurulan yerleşim yerlerine verilen adlar, Osmanlı'nın deyişle tesmiyeler, bu uygulamanın nispeten dışında tutulmalıdır. Şarki Rumeli Vilayeti ve Bulgaristan Emaresi'nin kuruluşundan sonra ulus devlet hayalini gerçekleştirmek ve Büyük Bulgaristan'ı kurmak isteyen Bulgar Prensiği'nin bu gayeye paralel olarak yürürlüğe koyduğu uygulamalardan ilki Osmanlı'nın bölgede yüzyıllar boyunca uyguladığı politikanın aksi bir yönde gerçekleşen yer isimlerinin Bulgarlaştırılmasıdır. Şarki Rumeli'yi 1887'de hukuksuz bir şekilde ilhak edip topraklarına katan Bulgaristan, pek çoğu Osmanlı'nın sonradan ihdas ettiği kaza, kasaba, nahiye, köy ve köy altı yerleşim yerlerinin isimlerini değiştirmek maksadıyla bir kanun layihası hazırlığına girişmiştir (BOA.A.MTZ.04. 151/06, Lef 01; 23 Teşrin-i Evvel 1322-5 Kasım 1906). Bulgaristan Komiserliği kitabinden gelen rapora göre Bulgaristan ve Şarki Rumeli'de öteden beri Türkçe halleriyle kullanılan yerleşim yerlerinin isimlerinin bir kısmı Bulgarca telaffuz edilmişlerine göre; bir kısmı ise yerleşim yerinin bulunduğu mevkinin tarihine nispetle Bulgar tarihindeki önemli kişilerin isimleriyle değiştirilmekte, bu işlem de hazırlana bir layiha ile yasal bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Serasker Rızâ tarafından söz konusu gelişme Erkân-ı Harbiye üzerinden Sadaret'e iletilmiştir. Layiha taslağına göre Karınâbâd ve Yanbolu'da 1, Varna'da 22, Pırvograd [Hacı İlyas]'da 17; Kazanlık'ta 21; Yeni Zağra'da 49; Eski Zağra'da 53; Harmanlı'da 70; Hasköy'de 49; Çırpan'da 52 olmak üzere toplam 334 karyenin isminin Bulgarlaştırılması kararlaştırılmıştır. Bâb-ı Âlî'nin o dönem epey zayıf olan siyasi yaptırım gücünün etkisizliği sebebiyle söz konusu karar Bulgar Meclisi'nde kabul edilmiştir. Bâb-ı Ali bürokratlarının bu dönemki yazışmalarında mevcut durumu kabul etmekten başka bir çare kalmadığını zımnen ikrar edencesine söz konusu kuralın aynen Bulgarcaya tercüme edildiği yönlü yazışmaları ancak teselli kabilinden olsa gerektir (BOA.HR.SFR.04, 426/81, Lef_01; 2 Kânûn-ı Evvel 1322-15 Aralık 1906).²⁰

III. Türk Diline Emek Verenlerin Teşvik ve Taltifleri

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda başta bürokratları olmak üzere hemen hemen pek çok konuda devlete yararlılık gösteren kişileri taltif edip ödüllendirerek devlete olan bağlılıklarını arttırmaya ve bu yolla yurt içi ve yurt dışında kendine yönelik olumlu bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Nişan, madalya, berat, taltif, terfi, bazı görevlerden muafiyet gibi farklı şekillerde meydana gelen bu taltifler padişah tarafından yayınlanan bir irade eşliğinde ilgili

²⁰ "Kurâ-yı mezkûre esâmîsi harfiyyen Bulgarcaya tercüme edilmiş olup ancak kâbil-i tercüme olmayanlara başka isim verilmiş olduğu [...]", BOA.HR.SFR.04, 426/81, Lef_012 Kânûn-ı Evvel 1322, [15 Aralık 1906].

kişilere sunulmuştur. Gayrimüslim Osmanlı tebaası veyahut yabancı ülkelerin vatandaşları da eğer Osmanlı Devleti’nin iktisadi, sosyal ve siyasi menfaatleriyle ölçülen bir davranışta bulunmuşlarsa yine devlet tarafından övülmüş ve taltif edilmişlerdir. Maddi bir değeri olmasının ötesinde bürokraside ve kamusal alanda ilgili nişana haiz kimsenin *Birinci/İkinci vs. rütbeden Mecîdî nişân-ı zîşânını hâiz /hâmil* şeklinde bir elkâb ve sıfatla anılmasının sembolik/itibari bir önemi vardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti gerileme ve çözülme sürecinde bir propaganda ve insani diplomasi aracı olarak nişan ve madalyalardan sıklıkla yararlanmıştır. Bu şekilde işleyen taltif geleneği, Bulgaristan ve Şarki Rumeli’de Osmanlı Türk varlığını koruma amacıyla yapılan hamlelerde de sıklıkla kullanılmıştır. Söz konusu coğrafyada baskı ve asimilasyona maruz kalan Osmanlı muallimlerini, memurlarını ve orta düzey bürokratlarını sıklıkla bu şekilde taltif eden Osmanlı Devleti memurlarının yanında olduğunu göstermek istemiştir. Bulgaristan Komiserliği Türkçe kitabet memuru Rıza Bey’in bir üst rütbe memuriyete terfisi tespit edilen erken tarihli taltiflerden birisidir (BOA.İ.DH. 1007/79566; 2 Safer 1304-31 Ekim 1886). Yine Şarki Rumeli Vilayeti valiliği emrinde uzun yıllar Türkçe tercümanlık ve kitabet memurluğu yapan Garaben Tekvorian Efendi’nin maddi durumunun kötüye gittiğine dair Bâb-ı Âlî’ye iletilen arz, devlet nezdinde olumlu karşılık görmüştür (BOA.HR.SFR.04. 715/96; 21 Nisan 1886). Yine bir ulus inşa etmenin nitelikli insan yetiştirmekten geçtiğini bilen Bulgaristan Eمارeti de Osmanlı Devleti’nin bu geleneğine benzer bir şekilde bazı Osmanlı muallimlerine madalya ve nişanlar vererek onların yaratacağı insani katma değeri kendi lehine çevirmek istemiştir. Siroz Bulgar Mektebi Lisan-ı Osmani Muallimi Sâdi Efendi’ye Bulgar Eمارeti tarafından Taçlı Müretteb Sivil Nişanı verilmesi bunun güzel örneklerinden birisidir. (BOA.DH..MKT.2230/146; 26 Temmuz 1315-7 Ağustos 1899 ve BOA.BEO. 1368/102574). Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemî mezkûr nişanın kabul edilip edilmemesi konusunu Sadaret’e sormuş; Sadaret de kısa bir süre sonra nişanın kabul edilmesinin diplomasi kurallarının bir gereği olduğuna dair bir kararı yayınlamıştır. (BOA. İ.TAL. 186/45, Lef_04_01; 11 Ağustos 1315-23 Ağustos 1899). Yine Vidin’deki Sırp Mektebi’nde Osmanlıca muallimi olan ve görevinde üstün gayret gösteren İşkodralı Ali Paşa-zâde Zeynel Bey de Mecîdî Nişanı ile ödüllendirilmiştir. (BOA.DH.MKT. 2563/122; 19 Teşrîn-i sâni 1317- 2 Aralık 1901). Osmanpazarı Rüşdiye Mektebi Muallimi Mehmed Tevfik Efendi de yine mahalli Maarif komisyonun teklifi ile Maarif Nezareti tarafından bir kıta nişanla taltif edilmiştir. (BOA.DH.MKT. 142/39; 11 Rebü’l-evvel 1309- 15 Ekim 1891). Devlet ayrıca Türk diline hizmet eden muallim ve memurları ödüllendirmenin dışında Bulgaristan Prensiği tarafından bazı cezai müeyyidelere maruz kaldıklarında gereken yardımı yapmaya çalışmıştır. Ohri Bulgar Mektebi’nde lisan-ı Osmani muallimliği ve Ohri Metropolitliği’nde Türkçe kitabet memuriyeti yapan İstamo Efendi, Ohri’de Jandarma Tensikatına memur olan Moriko Bey’in

tercümanlığını yaptığı sırada üzerinde ele geçirilen muzır bir mektup ve Bulgar muhalifleriyle sık sık görüştüğü gerekçesiyle tutuklanmış ve görevden el çektirilerek doğduğu şehir olan Tırnova'ya sürülmüştür. Osmanlı Devleti ise Tırnova'da görev yapan bürokratları üzerinden Moriko Efendi'nin üzere görevini iyi yapan bir muallim olduğuna dair hazırladığı bir hüsn-i hâl [iyi hâl] varakası ile eski görevine dönmesi için üst düzey girişimlerde bulunmuştur (BOA.DH.MKT. 1290/34; 9 Ağustos 1324-22 Ağustos 1908).

IV. Örgün Eğitim Yoluyla Türk Dilinin Korunması Çalışmaları

Eğitim kavramı ve düşüncesi, modern ve modern öncesi devletlerde dahi devletin nitelikli ve kendi görüşlerine göre makbul bulduğu vatandaşları yetiştirmek amacıyla pragmatik işlevleri öncelemek koşuluyla her daim kullanılabilmektedir. Osmanlı Devleti de modernleşme sürecinde eğitim öğretim çabalarına hız vermiş, askerî alanlar başta olmak üzere ihtiyaç duyduğu her türden insan kaynağını tesis ettiği Avrupa tarzı eğitim kurumlarıyla karşılama yoluna gitmiştir. Bulgaristan ve Şarki Rumeli de eğitim öğretimin yaygınlaştırılması çalışmalarından payına düşeni almış, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Burgaz, Eski Zağra, Filibe, Köstendil, Plevne, Vraca, Vidin, Şumnu, Tırnova, Varna, Rusçuk gibi kentlerde ilk ve orta dereceli okullar tesis edilmiş, okullaşma zamanla karye düzeyine kadar inmiştir. Devletin tüm nezaretlere bağlı memurlara ilişkin özlük bilgilerini derleyip toparlamak ve elindeki insan kaynağının ölçülebilir verileri oluşturmak için tesis ettiği Sicill-i Ahval İdaresi sözü edilen coğrafyadaki muallim ve memurların da tercüme-i hal varakalarının kendilerine iletilmesine dair emirleri Dâhiliye, Hariciye ve Maarif Nezareti'ne yazdığı emirlerle iletmiştir. Söz konusu emirlere Şarki Rumeli coğrafyasında da uygulandığı Mehmed Tevfik Efendi'nin taltifi ile ilgili yazışmadan anlaşılmaktadır. (BOA.DH.MKT. 142/39; 11 Rebîü'l-evvel 1309-15 Ekim 1891). Maarif 'in ilk ve orta dereceli gayrimüslim mekteplerinin tamamında lisan-ı Osmani muallimlerinin görev almasına yönelik çabası ve gayreti ise öğretmen kaynağı ve bütçe yetersizliğinden ötürü uygulamaya konulamamıştır. Öncelik vilayet, kaza ve kasabalara verilmiş, karyelere yapılacak öğretmen tayinleri ileri bir tarihe ertelenmiş ancak konuyu önemi ve aciliyetine bizzat Sadrazam tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir emirle dikkat çekilmiş ve ilk fırsatta mevcut durumun iyileştirileceği taahhüt edilmiştir. (BOA.DH.MKT. 142/39; 11 Rebîü'l-evvel 1309-15 Ekim 1891).

Şarki Rumeli Vilayeti'nde görevlendirilecek lisan-ı Osmani muallimlerine ise ayrı bir önem verilmiş, Sadaret'te yapılan uzun mütalaalar sonucu konuyla ilgili kural koyucu ve kapsamlı birtakım kararlar alınmıştır. Bu konuda padişahın da rey ve iradesinin olduğunu belirten ifadelerle başlayan Sadaret Mühimme Kalemi evrakından anlaşıldığı kadarıyla rüştiye derecesindeki tüm gayrimüslim

mekteplerinde lisan-ı Osmani dersi zorunlu hale getirilmiştir. Öğretmen ataması yapılamayan yerlerde fahri olarak verilecek olan bu derslerin idadi ve rüştiye mektepleri bulunan mahallerde kıdem derecesine göre 80-100-150 kuruş maaşlı öğretmenler tarafından verilmesi, ayrıca derslere girecek öğretmenlerin de mutlaka idadi mezunu olmaları emredilmiştir (BOA.A.MKT.MHM. 691/35; 26 Zilhicce 1313-8 Haziran 1896). Gayrimüslim cemaatlerin ve milletlerin tesis ettiği okullarda bu dersleri veren ancak devletin tayin etmediği öğretmenlerin 200’den 600 kuruşa kadar maaşlarla çalışıyor olmalarının öğretmenlerin çalışma motivasyonları üzerindeki sûy-i te’siri de yine söz konusu gündem esnasında tartışmaya konusu olmuştur. Ancak belgeden anlaşıldığı kadarıyla hem diğer öğretmenlerle Osmanlıca muallimlerinin arasında tefrik yaratacağı hem de bütçe yetersizliği sebebiyle Maarif Nezareti tarafından söz konusu maaş farkına öğretmenler lehine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır (BOA.A.MKT.MHM. 691/35; 26 Zilhicce 1313-8 Haziran 1896).²¹ Ancak Şarki Rumeli Vilayeti’nin farklı noktalarına yapılan lisan-ı Osmani muallimi atamalarına dair kayıtlara devlet kayıtlarında sıklıkla rastlanmaktadır ki bu da devletin söz konusu politikasının sürdürmekteki kararlılığının bir yansıması olsa gerek. Ohri Bulgar Mektebi’ne lisan-ı Osmani muallimi olarak İzzet Efendi’nin tayini bu örneklerden yalnızca bir tanesidir (BOA.MF.İBT. 85/21; 30 Teşrin-i sâni 1315 [12 Aralık 1899]). Yine Varna rüştiyesinde lisan ve fûnun muallimi olarak görev yapmakta olan Habîbullâh Efendi’nin hüsn-i hizmet ve gayreti dolayısıyla Bulgaristan’da başka bir okulda görevlendirilmesi konusunda kendisi için düzenlenen iyi hal varakasında ifadeler devletin lisan muallimlerine yönelik süzücü dikkatinin bir başka örneğidir (BOA. MF.İBT. 325/84; 16 Mayıs 1327-19 Mayıs 1911).

V. Osmanlı Türkçesi’nin Korunmasına Yönelik Diğer Bazı Hamleler

Osmanlı Devleti’nin lisan-ı Osmani’yi Şarki Rumeli ve Bulgaristan’da koruma ve yaşatma çabaları yalnızca örgün eğitim-öğretim kurumları ve mektepler üzerinden sürdürülmemiş; modern kavramlarda düşünüldüğünde yaygın eğitim kavramı dairesine girebilecek bazı çalışmalar ve örtük diploması/propaganda yoluyla da Osmanlı Türkçesinin bölgede kan kaybının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı Türkçesi propagandası yapılmak üzere seçilen ana hedeflerden ilki Bulgar ordusu mensubu subay ve askerlerdir. Harbiye Nezareti ve Eyalet-i Mümtaze kalemleri arasında geçen yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Bulgar or-

²¹ “[...] Kosova Ma’arif Müdüriyeti’nden alınan iş’ardan bahisler mekâtib-i gayr-i Müslime Lisâni Osmânî mu’allimlerine cemaatlerce 200’den 600 guruşa kadar maaş verilmekte olduğu halde taraf-ı devletden ta’yin olunacak mu’allimlere 80’er guruş i’tası sûy-i te’sirden hâli kalmayacağına ve mezkûr maaşların mekteb-i idâdînin me’kulât ve melbûsât ve sâire mürettebâtından tasarruf edilmesi de talebenin ihtiyâcâtını taziyek edeceğine ve teferru’at-ı maslahâta dâir vilâyet-i mezkûre hey’et-i teftişiyyesi canibinden huzûr-ı âlî-i fehîmânelerine âriza [...]”, BOA.A.MKT.MHM. 691/35, 26 Zilhicce 1313, [8 Haziran 1896].

dusunda Türkçe okuyazarların yetiştirilmesinin elzem olduğu, bunun için yerel görevlilerin gerekli teşvik ve çabadan geri durmamaları sıklıkla hatırlatılmaktadır. Yine Bulgar Mekteb-i Askeriyesi şakirdinin [öğrencilerinin] da iki senedir eğitim müfredatlarında Türkçe tedris ettikleri Filibe Komiserliği tarafından Serasker Mehmed Rıza Paşa'ya bildirilmiştir (BOA.A.MTZ.04. 153/70, 24 Muharrem 1325, [9 Mart 1907]).

Lisan-ı Osmani'ye Yönelik Engellemeler

Osmanlı Devleti'nin Lisan-ı Osmani'yi korumaya yönelik resmî, gayriresmî; açık veya örtülü sürdürdüğü çalışmalar ve girişimler bağımsızlık yolunda önemli adımlar atan Bulgar Prensiği nezdinde elbette ki hoş karşılanmamıştır. Bir ulus inşa etmenin öncelikle o ulusun anadilini geliştirip yaygınlaştırmaktan ve vatan-daşları da ortak bir ülkü ve tarih temelinde bir araya getirmekten geçtiğini bilen Bulgarlar da karşı hamlelerde bulunmuşlardır. Osmanlı'nın bölgede yüzyıllar süren varlığının Bulgar uluslaşma sürecinin önünde engel teşkil ettiği gerçeği ve söz konusu varlığın en etkili kalıntılarından birisinin de Osmanlı Türkçesi olması Lisan-ı Osmani'yi Bulgarlar nezdinde ortadan kaldırılmaya yönelik bir hedef mesabesine getirmiştir. Balkan Savaşları'na giden süreçte Bulgarlar önce kendi mekteplerindeki lisan-ı Osmani dersini lağvetmişlerdir. Daha sonra Müslüman mekteplerindeki Türkçe derslerinin kaldırılmasına yönelik birtakım girişimlerde de bulunan Bulgarlar bununla da yetinmeyip Türk diliyle eğitimi tümenden ortadan kaldırmaya kalkışmışlardır. Bölgedeki Müslüman nüfus yapılan işlemin Emaretin kuruluşuna dair kanunlara aykırı olduğunu ve yapılan işlemin hukuken geçersiz olduğuna dair itirazlarını sürdürseler de Bulgarların baskısı artarak devam etmiş, bölgede giderek yükselen tansiyon ve Müslüman ahalinin şikâyetleri Rusçuk'taki Tüccar Vekili Kemal Bey'in ağzından Bâb-ı Âlî'ye iletilmiştir (BOA.HR.SFR.04. 831/96, 26 Teşrîn-i sâni 1324, [9 Aralık 1908]). Bulgarların Türk dilinin konuşulmasını ve genç kuşaklarca öğrenilmesini engellemek maksadıyla uygulamaya koydukları bir başka planlı hareket de mektepler ve camilere el koymak ve buraları Bulgarlaştırmak şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak bunların açıkça yapılmasının hukuka aykırılığı sebebiyle söz konusu tahribat ve planlı eylemler Bulgar komitacıları ve çetecileri tarafından yapılmıştır. Bulgaristan Komiserliği bürokratları Sadaret'e olan bitenler hakkında mümkün mertebe bildirmeye ve olumsuz gelişmelerin önüne geçmeye çalışsalar da eylemler artarak sürmüştür. Müslümanların yaşadıkları yerlerden göç etmeleri sebebiyle cami ve mekteplere gidenlerin sayısının azaldığı ve binaların metruk bir hale geldiği bahanesini ileri süren Bulgar yönetimi de binaların sahipsiz olduğunu iddia etmekte ve yaşanan gelişmelerin üstünü bu gerekçelerle örtmeye çalışmaktadır. Hasköy'de bulunan ve Câmî-i Cedîd olarak bilinen cami Bulgar hükümetince gasp edilmiş, daha sonra Bulgar Mektebine dönüştürülmüştür. Yine Osmanpazarı'ndaki mektep ile Gümeköy'deki cami Bulgar mektebine

tahvil edilmiştir. Pravadi’ye bağlı Asilbeyli karyesindeki cami arazisi üzerine ise bir hükûmet konağı inşa edilmiş, bu haber de gazeteler vasıtasıyla Bulgar halkına ilan edilmiştir. Hasköy’deki caminin metruk olmadığı mahalli Bulgar idarecilerine defaatle bildirilmişse de ezanın okunduğu ve cami cemaatinin namaz kıldığı zamanlarda Bulgar askerleri ve ahali tarafından Müslüman ahali taşta tutulmuştur. Ayrıca hedefte yalnızca Müslüman mektepleri ve camileri değil Rumlara ait kilise ve mektepler de vardır. Rumlara ait dinî ve sosyal müesseseler de yükselen Bulgar milliyetçiliğinin aşırılıklarından payına düşeni almışlardır (BOA.A.MTZ.04.146/48; 2 Ağustos 1322-15 Ağustos 1906).²² Bu ve benzeri gelişmeler şüphesiz ki Balkan Savaşları’na giden süreçte önemli toplumsal kırılmalara yol açmış; Bulgaristan ve Şarki Rumeli’den Anadolu’ya Türk göçlerini hızlandırmış; bölgedeki Müslüman Türk varlığı ve dilinin hızla güç kaybetmesine sebep olmuştur.

Sonuç

Osmanlı’nın Balkanlar ve Rumeli’yi fethi ve bölgede hâkimiyetinin yüzyıllar boyunca devam etmesi, önceki kısımlarda da belirtildiği üzere bölgenin sosyo-kültürel ve toplumsal dinamiklerini iyi okuması ve barışçıl bir devlet politikası gütmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bölge topraklarının verimli şekilde işlenmesinin, ticari trafiğin aksamayıp tersine gelişmesinin, şehir ve bölge güvenliğinin sağlanmasının farklı etnik ve dinî grupların menfaatlerinin eş zamanlı korunduğu bir senaryodan geçtiğini bilen Osmanlı Devleti, bölgede bu hassasiyetleri dikkate alarak idari kararlarını şekillendirmiştir. Anadolu’dan Balkanlar’a yerleştirdiği aşiret ve oymaklar vasıtasıyla da yalnızca yöneten pozisyonunda kalmamış, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında dengeli demografik tablonun oluşmasını sağlamıştır. Ancak 18. yüzyılın başlarından itibaren bölgede bir diğer güçlü aktör Rus Çarlığı ile karşı karşıya gelmiş, bu sebeple Balkan coğrafyası Ruslarla Osmanlıların siyasi ve ekonomik rekabet sahasına dönmüştür. Osmanlı-Rus ilişkileri tarihine bu belgeler özelinde bakıldığında rekabetçi bir ilişki ağının belirgin şekilde varlığından söz etmek mümkündür. Her iki ülke, hâkim oldukları coğrafyalardaki etnik-dinî grupların ve dünya ticareti içinde belirli bir anlam ifade eden tüccarlarının menfaatlerini korumak için karşılıklı güç dengesini her daim gözetmişlerdir ancak zaman zaman uzun süren savaşların tarafı olmaktan da kaçamamışlardır. 1877-1878 Savaşı [93 Harbi] ve Berlin Antlaşması sonrasında ise Osmanlı ile Rusya arasındaki çekişmenin arasına yükselen bir bölgesel güç olarak Bulgaristan Prensiği [Emaretî] de katılmış. Bu çekişmeli konjonktürde tarihsel bir gerçeklik

²² Rum Patrikhanesi’nden Sadaret’e sunulan arzadaki şikayetlerden bir kısmı şu şekildedir: «[...] Bulgaristan ve Rûmelf-i Şarkî dâhilinde birtakım Bulgar eşkiya çetelerinin kasaba ve şehirleri dolaşarak önlere düşen kilise ve mekteb ve emsâlî Rûm mü’essesatının kaffesini mahalli Bulgar hükûmetinin gözü önünde mahv ve tahrîbe kalkışmışlardır. [...]” Belgenin devamında pek çok dini ve kamusal binanın ateşe verildiği, arsa ve binalarının da gasp edildiği bildirilmektedir. BOA.A.MTZ.04.146/48. 2 Ağustos 1322, [15 Ağustos 1906].

olarak ifade edilmelidir ki Osmanlı Devleti sürekli kan kaybeden ve geri çekilen aktör durumunda olmuştur. Berlin Antlaşması sonrası üç parçalı siyasi bir yapıya bürünen Bulgaristan coğrafyasında varlığını sürdürmek ve kaybettiği etki alanlarını geri kazanmak için elinden gelen çabayı gösteren Osmanlı Devleti siyasi ve bürokratik girişimlerin yanında kültürel diplomasi çalışmalarına da hız vermiş, bunun için “Lisan-ı Osmani”nin itici gücünden yararlanma yoluna gitmiştir. Ancak tüm bu çabalar I. ve II. Balkan Savaşları’nın yaşanmasını engelleyememiş Osmanlı ve Bulgar toplumları arasında etkisi uzun yıllar sürecek tarihsel yaralar açılmıştır. I. ve II. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği’nin siyasi etki alanına giren Bulgaristan’da Müslüman Türklere yönelik asimilasyon politikaları dönem dönem azalsa da her daim varlığını korumuş, bu sebeple sayıları milyonları bulan Müslüman Türk ahali Anadolu’ya göç etmek zorunda bırakılmıştır. Osmanlı Devleti’nin Osmanlı Türkçesini bölgede koruma ve yaşatma yönündeki gayretleri belirli oranda etkili olmuş, Türkler bölgedeki varlıklarını sürdürmenin bir vasıtası olarak Türk diline ileriki dönemlerde de sahip çıkmaya devam etmişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

[BOA.] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi]

Divân-ı Humâyûn Kalemî Mühimme Defterleri Tasnifi

A.DVN.SDVE.d.83/1;84/1;85/3;86/4;87/5;88/6;89/7;90/8;91/9;92/10.

A.DVNSMHM.d, 7/1141, Hicri 975, [M.1575];

A.DVNS,MHM.d, 78/1858, Hicri 1018, [M. 1609];

A.DVNS.MHM.d,21/400, Hicri 980, [M. 1572];

Sadaret Tasnifi

A.MKT.MHM. 691/35, 26 Zilhicce 1313, [8 Haziran 1896].

A.MKT.MHM. 691/35, 26 Zilhicce 1313, [8 Haziran 1896].

A.MTZ.04. 146/48. 2 Ağustos 1322, [15 Ağustos 1906].

A.MTZ.04. 151/06, Lef 01, 23 Teşrîn-i Evvel 1322, [5 Kasım 1906].

A.MTZ.04. 153/70, 24 Muharrem 1325, [9 Mart 1907].

AMTZ.04. 101/03, Lef_01/02. [26 Temmuz 1903].

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Tasnifi

BEO. 1368/102574.

Dâhiliye Nezareti Evrakları

DH..MKT.2230/146, 26 Temmuz 1315 [7 Ağustos 1899].

DH.MKT. 1290/34, 9 Ağustos 1324, [22 Ağustos 1908].

DH.MKT. 142/39, 11 Rebû'l-evvel 1309, [15 Ekim 1891.].

DH.MKT. 142/39, 11 Rebû'l-evvel 1309, [15 Ekim 1891.].

DH.MKT. 2563/122, 19 Teşrîn-i sâni 1317, [2 Aralık 1901].

DH.MKT. 2804/22, 23 Nisan 1325, [6 Mayıs 1909].

DH.MKT. 322/31, 10 Receb 1312, [7 Ocak 1895].

DH.ŞFR. 351/65, 6 Ağustos 1321 [19 Ağustos 1905].

Hâriciye Nezareti Evrakları

HR.SFR.04, 426/81, Lef_01, 2 Kânûn-ı Evvel 1322 ,[15 Aralık 1906].

HR.SFR.04. 341/72, Lef 03.

HR.SFR.04. 741/52, 31 Mart 1310, [12 Nisan 1894].

HR.SFR.04. 831/96, 26 Teşrîn-i sâni 1324, [9 Aralık 1908].

HR.SFR.04., 715/96, 21 Nisan 1886.

HR.SFR.04. 341/72, Lef 02, 31 Ağustos 1308, [12 Eylül 1892].

HR.SFR.04. 492/21, 12 Ramazan 1303 [14 Haziran 1886].

HR.TO.174/73, 6 Nisan 1305 [18 Nisan 1889].

İrade Tasnifi

İ.DH. 1007/79566, 2 Safer 1304, [31 Ekim 1886].

İ.DH.134/6903 [20 Ağustos 1847].

İ.DH.135/6923 [22 Aralık 1846];

İ.DH.143/7393, [13 Mart 1847].

İ.TAL. 11 Ağustos 1315, [23 Ağustos 1899].

İbnülemin Tasnifi

İE.ENB, 1/61, Hicri 1091, [M. 1681];

İE.EV, 1/23, Hicri 953, [M. 1547]

Maarif Nezareti Tasnifi

MF.İBT. 325/84, 16 Mayıs 1327, [19 Mayıs 1911].

MF.İBT. 85/21, 30 Teşrîn-i sâni 1315 [12 Aralık 1899].

Müzehhep Ferman-Berat Tasnifi

MFB. 48, Hicri 26 Şaban 1255 [M. 4 Kasım 1839]

MFB. 663, Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1272 [18 Şubat 1856].

Muahedeler Tasnifi

MHD. 298. [1878].

Meclis-i Vükelâ Evrakı Tasnifi

MV. 10/34, 27 Şaban 1303 [31 Mayıs 1886].

Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi

TT.d, 128, Hicri 932 [M. 1525]

TT.d, 172, Hicri 938, [M. 1531]

TT.d, 385, 394, 518, 521, 625, 643, 651, 753, 847.

TT.d, 50 Hicri 921 [M. 1515]

Yıldız Evrakı Tasnifi

YEE. 112/6, [1 Ekim 1869].

Araştırma Eserleri

Armaoğlu F. (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Arslan, A., Yıldırım, B. (2013). Fiih Bağımsızlık Sürecinde Bulgaristan Eمارeti ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu (1878-1908). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 225-238.
- Aydın, M. (1992). Şarkî Rumeli Vilâyeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, M. (2011). Tophane Konferansı, Doğu Rumeli’ye Veda. *Tarih Dergisi*, (53), 115-174.
- Bayrak, M. (1999). 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Carr, E. H. (1993). *Milliyetçilik ve Sonrası*. Çev. Osman Akınhay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Crampton, R. J. (2007). *Bulgaristan Tarihi*. Çev. Nuray Ekici, İstanbul: Jeopolitika Yayınları.
- Demirhan, H. (2012). *Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı*, İstanbul: İdil Yayınları.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı (2020). *Osmanlı-Rus Antlaşmaları (1700-1834)*. İstanbul.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı (2020). *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul.
- Emecen, F. M. (1993). *Cebelü*, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 7, 188-189.
- Furet, F. (1989). *Fransız Devrimini Yorumlamak*. Çev. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Alan Yay.
- Halaçoğlu, Y. (1992). *Bulgaristan*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 6, 396-399.
- İnalçık, H., Seyitdanlıoğlu, M. (2012). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koyuncu, A. (2013). *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî*

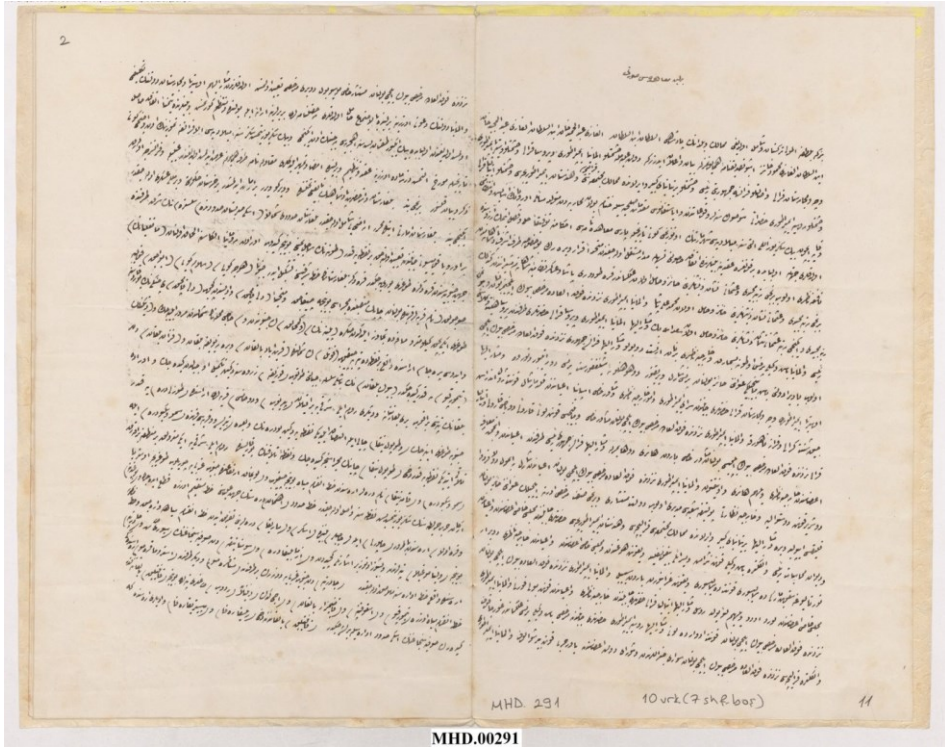
Rumeli Nüfusu. Avrasya Etütleri, 44(2), 177-208.

Özsüer, E. (2016). *19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri. Türkiyat Mecmuası, 26(2), 325-344.*

Yenisoy, H. (1999). *Başlangıcından Bu Yana Bulgaristan'da Türkçe Eğitim. Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 109-167.*

EKLER

1- Berlin Antlaşması [BOA.MHD.291/38-44]

1878 Berlin Antlaşması Sonrası Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin Türk Dili Politikası Üzerine Bazı Tespitler

MLK OSMANLI ARŞİVİ DARE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

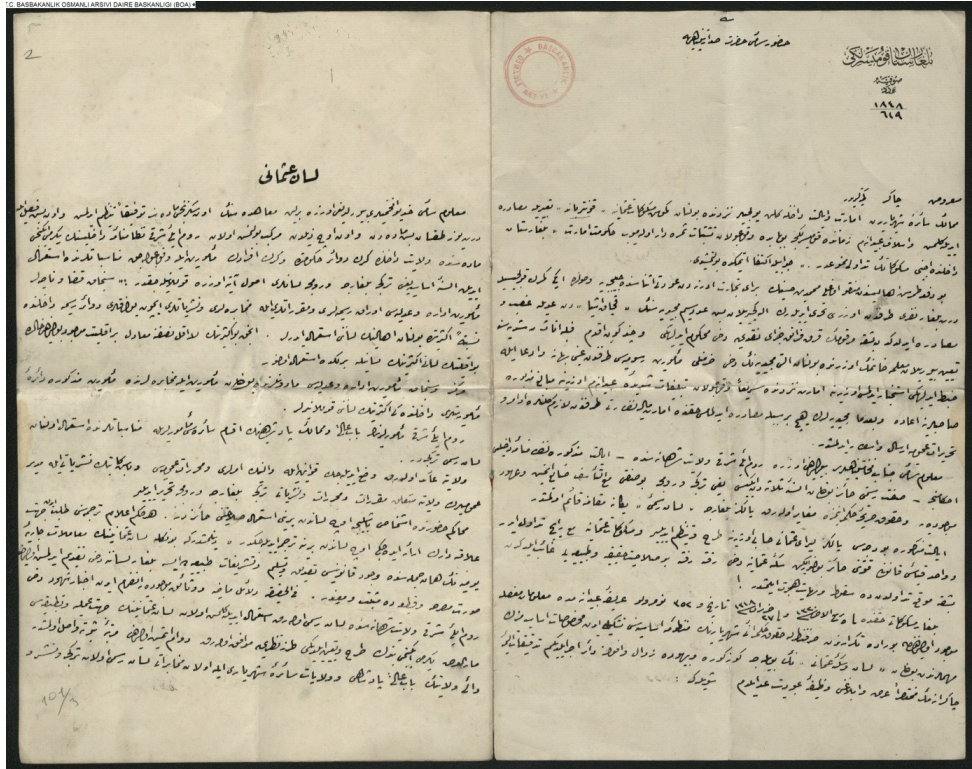
4

Handwritten text in Ottoman Turkish script, covering the main body of the document. The text is dense and fills most of the page area.

MHD.00291

2- Bulgaristan Komiserliği'nden Sadaret'e Sunduğu Lisan-ı Osmani Hakkındaki Raporu [BOA.A.MTZ.04. 101/3]

TC BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DİJİTALİZASYON BÖLÜMÜ

A1.MTZ.04.00101.00003.001

3- Şarki Rumeli ve Bulgaristan Haritası [BOA.HRT.h. 173]

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

